

УДК 821.112.2(436) Б2х7Тор.09

Юлія Ісапчук

**„ТОРГІВЛЯ СНАМИ” І. БАХМАН: ПОШУК ВЛАСНОГО „Я”
В КОНТЕКСТІ КОНФОРМІСТСЬКОГО СОЦІУМУ**

Розглядається новела австрійської письменниці Інгеборг Бахман „Торгівля снами” („Ein Geschäft mit Träumen”, 1952 р.). Досліджується проблема пристосування особистості до загальноприйнятих норм та законів суспільства споживачів. Аналізується категорія сну як своєрідний медіум між несвідомим та свідомим людини і як виразник її прихованих бажань. Опосередковано звертається увага й на однойменну радіоп’єсу (1952 р.), яка виникає на основі конверсії новели. Крім того, наголошується, що дані літературні зразки позиціонуються як самостійні тексти.

Ключові слова: І. Бахман, сон, новела, радіоп’єса, конформізм, конверсія.

Австрійська письменниця Інгеборг Бахман (1926–1973) сприймається в Україні, насамперед, як видатна повоєнна німецькомовна авторка ліричних та епічних жанрових форм. Традиційно робиться акцент на двох її поетичних збірках „Відстрочений час” (1953 р.), „Заклинання до Великої Ведмедиці” (1956 р.), прозових збірках „Тридцятий рік” (1961 р.), „Синхронно” (1972 р.) та опублікованого ще за життя романі „Маліна” (1971 р.). Однак практично поза увагою вітчизняних літературознавців залишається її значний доробок маловідомої прози, а також радіоп’єс. Що стосується новел та оповідань, які не увійшли до вищезазначених збірок, в Україні є всього кілька розвідок, присвячених цій темі (В. І. Тесля). У 2005 р. уперше здійснено україномовний переклад радіоп’єс І. Бахман знаною дослідницею німецькомовної літератури та перекладачкою Л. Цибенко [1]. Згодом на сцені Львівського академічного молодіжного театру імені Леся Курбаса поставлено виставу „Ма-на Нат-та” за мотивами радіоп’єси „Добрий Бог Мангетенну” (1958 р.), яку свого часу було визнано найкращою радіоп’єсою 1959 р. (німецька Премія сліпих ветеранів війни).

Новела І. Бахман „Торгівля снами” („Ein Geschäft mit Träumen”, 1952 р.) та однойменна радіоп’єса належать до раннього періоду творчості письменниці. Трансляція радіоп’єси вперше відбулася 28 лютого 1952 р. на хвилях віденського радіо Рот-Вайс-Рот, де авторка працювала на той час редактором та сценаристом. Перший запис її новели також датується 1952 р., але виконаний 3 листопада 1952 р. на ганноверському північно-західнонімецькому радіо. Тому знайомство з цими двома різними літературними зразками відбувається за допомогою найпоширенішого в 50-ті рр. ХХ ст. ЗМІ – радіо. Необхідно також зазначити, що назва даних текстів може перекладатися по-різному, позаяк німецькі слова Geschäft та Traum – багатозначні (торгівля \

продаж \ крамниця \ гешефт і сон \ мрія відповідно). У даному дослідженні використовується найбільш прийнятний у нашому випадку переклад „торгівля снами”, оскільки основна увага зосереджується на потенційному продажеві такого незвичного для покупця товару, як сон, у дотику до життя в місті.

Зазначимо, що дана новела належить до ранньопрозового доробку І. Бахман, а більш відомою для публіки вважається радіоп’єса, яка є першою спробою письменниці у цьому жанрі. Проте документально зафіксовано, що спочатку на широкий загал представлено радіоп’єсу, незважаючи на першооснову прозової жанрової форми. Радіовистава, у свою чергу, виникає вже як конверсійний текст, адаптований до вимог радіо.

Досліджувані нами тексти І. Бахман припадають на роки, коли звернення до жанру радіоп’єси у німецькомовних країнах зумовлювалося як суто побутовими чинниками (наявність великої кількості радіоприймачів після пропагандистської політики „третього рейху” та водночас зруйнованих будівель закладів культури), так і естетичними (потреба в незаангажованій інформації, використання в радіоп’єсах акустичних ефектів, зміни часових рівнів, реального й уявного простору, що полегшувало зображення психічних межових ситуацій) [12; 1, с. 158–160]. До найвідоміших радіоп’єс післявоєнного періоду зараховують „На вулиці перед дверима” („Draußen vor der Tür”) Вольфганга Борхерта та „Сни” („Träume”) Гюнтера Айха (детальніше про становлення та розвиток жанру радіоп’єси в німецькомовних країнах див. [7; 10; 12]).

Поштовхом до написання І. Бахман власного тексту можна вважати вищезгадану радіоп’єсу Г. Айха „Сни”, в якій розкривається тема взаємодії сну і життя, розглянута ще, до прикладу, в європейській літературі П. Кальдероном, Ф. Грільпарцером, А. Шніцлером. Письменниця, працюючи на радіо та, безперечно, цікавлячись сучасним літературно-мистецьким життям, не могла бути принаймні не ознайомленою з відгуками у пресі стосовно даної п’єси, прем’єра якої 19 квітня 1951 р. викликала величезне обурення в суспільстві. До того ж знаний німецький дослідник ЗМІ та літератури Г. Прагер називає „Сни” Г. Айха „істинною годиною народження німецької радіоп’єси” [12, с. 12], яка слугувала художньо-мистецьким еталоном для послідовників цього жанру впродовж 50-х рр. ХХ ст.

В основі фабули обох текстів, як прозового, так і драматичного, лежить епізод з життя чи, краще сказати, існування рядового службовця Відня. Як зазначає українська дослідниця Л. Цибенко, він – „безвідмовний, по-дрібнобюргерськи старанний, він функціонує, як машина – бездумно й безмовно, до кінця знівельований, готовий знести приниження” [1, с. 162]. Характер та спосіб його життя свідчать про світові тенденції постіндустріального суспільства, які в 50-ті роки ХХ ст. почали проявлятися й у великих містах післявоєнної Австрії.

У новелі вже на самому початку з уст наратора (в радіоп’єсі він виступає в ролі Лауренца) лунає зізнання у власній постійній

заклопотаності, втомленості та гіпертрофованій відповідальності за справи свого керівника. Все його життя зводиться до замкнутого одновекторного простору мешканця міста, який не помічає навколо себе нічого, крім власної роботи. Одначе заповзятливість службовця невисоко цінується, позаяк зарплатня виявляється не надто високою, оскільки, як чоловік сам зізнається, він змушений весь час заощаджувати і не в змозі дозволити собі незаплановані покупки. Єдиною своєю втіхою оповідач називає нетривалий зимовий відпочинок в горах, однак і ця фраза викликає сумнів, оскільки далі головний герой стверджує: „Я зазвичай говорив так тільки усім своїм друзям. Я заощаджував, оскільки для мене було важливо заощаджувати; я працював, тому що для мене було важливо працювати; я нічого собі не дозволяв, позаяк для мене було важливо нічого собі не дозволяти, і я щось планував, тому що мені здавалося правильним мати плани” [5, с. 42]. Як ми бачимо, природне ество цієї людини пригнічується постійними зовнішніми примусами, нав'язуванням чужої волі, продиктованої загальноприйнятими настановами. Конформізм із переконаннями більшості та навіть повна апатія до істинних потреб власного „Я” зображені передусім у цілковитій відмові від власних бажань.

Перед нами епізод із повсякденного буття маленької людини, яка б і продовжувала так екзистенціювати й надалі, якби випадок не привів її одного звичного літнього вечора до непоказної крамниці, наповненої різноманітним старим крамом. Магазин суттєво відрізнявся від решти закладів такого типу: непривабливий, без вивіски, погано освітлений, повний старого мотлоху, припорошеного пилом. Нетипово поводить себе і продавець: „Це був, мабуть, продавець, чоловік, котрого відсутність інтересу пробігаючих повз нього людей позбавила зацікавленості до своєї крамниці, позаяк він виглядав настільки заклопотаним самим собою, начебто його вже тривалий час змушували до цього” [5, с. 42]. Попри непоказні характеристики, крамниця виявляється незвичайною в асортименті товарів – тут оповідачеві випадає можливість придбати власні сни.

Отже, людська цікавість переборює сором'язливість та боязкість головного героя, і він вирішує подивитися зблизька на згорток у вітрині, який його ніби вабить до себе. У напівтемряві „маленькі пакунки на стелажі відкрили мені дивовижний вміст, вони спалахнули, їхні барви були незрівнянні, відстань між мною і полицями скасовано, кожний червоний, кожний срібний згорток стояв у мене перед очима незбагненно близько, щільно прилягаючи один до одного” [5, с. 43–44]. До того ж змалювання візуальних відчуттів авторка доповнює описом внутрішніх переживань головного героя, схожих на емоції під час занурення у воду, з додатковим відтінком перебування у стані сну.

Продавець демонструє наратору 2 сновидіння. Перше являє собою сон-жах про дівчину на ім'я Анна, перетворену в русалку на білому кораблі, над якою кружляє чорний птах і яка просить врятувати її. У

другому видінні він спостерігає за незвичайною грою золотих кульок (м'ячів), до якої охоче б долучився.

Відомий австрійський учений, засновник теорії психоаналізу Зигмунд Фройд у своїй книзі „Тлумачення снів” (1900 р.) висловлював думку, що сновидіння людини означають не що інше, як здійснення бажання (у випадку зі снами страху, як певного різновиду даних снів, – реалізацію прихованого, пригніченого бажання) (див. детальніше [3]). І. Бахман, будучи знайомою з даним ученням, зображує фактично 2 варіанти потаємних бажань головного героя, від яких він змушений відмовлятися. Перший сон надає можливість владнати своє особисте життя з Анною, дівчиною з його реального життя, з якою оповідача колись пов'язували дружні стосунки; другий – душевний спокій та естетичну насолоду від роботи. Те, що, здавалося, вже давно було надійно сховано у людській сфері підсвідомого та несвідомого, несподівано виринає саме під час сну, коли людина не в змозі здійснювати контроль над усіма сферами своєї свідомості.

У своїй монографії „Поетика сну Інгеборг Бахман” („Ingeborg Bachmanns Poetologie des Traumes”, 2008 р.) [11] німецька дослідниця К. Штайнгофф широко розкриває концепт тлумачення сновидінь, прикметних для всієї творчості письменниці. На думку літературного критика Р. Льохеля, авторка даного дослідження першою в літературознавстві розробляє термінологічно обгрунтовану чотирьохрівневу систему інтерпретації літературних снів, які вона поділяє на „(1) вплетений (вмонтований) сон персонажів (повідомлення про сон або переживання сну); (2) відображення сну; (3) аналогію сну; (4) вписування сну” [8]. Піддаючи сумнівам правомірність попередніх інтерпретацій бахманівських снів, здійснених німецькими літературознавцями Й. Шнайдером та А. Крезімон (остання дослідниця взагалі стверджує про відсутність будь-якого натяку на торгівлю снами, а наголошує на процесі звичайного кінопоказу), К. Штайнгофф вважає ці сновидіння конфронтацією людини зі своїм несвідомим.

Власне опис сцени марення оповідача наяву нагадує демонстрацію фільму. У цьому можна помітити один з інтермедіальних аспектів як новели, так і радіоп'єси, оскільки „інтермедіальність – це наявність у художньому творі таких образних структур, які містять у собі інформацію про інший вид мистецтва” [2, с. 153.]. До того ж ми погоджуємося зі К. Штайнгофф у тезі про істинний сенс цих снів: „Як фільми послідовність образів була б *предметом* критики суспільства. Однак як сні вона – *засіб критики суспільства*” (курсив авторки. – К. Ш.) [11, с. 62]. І. Бахман намагається в такий спосіб вплинути на свідомість народів, загінпотизованих ілюзією порядку та достатку в часи т. зв. економічного дива, характерного для післявоєнних країн Західної Європи. Зокрема, у своїх відомих „Франкфуртських лекціях”, говорячи про сучасних реципієнтів літератури, вона вважає, що насправді „ми спимо, ми сплячі істоти, через страх примусу сприйняти наш світ” [6, с. 198]. Один зі способів вийти з цього оніричного стану письменниця вбачає в необхідності мислити різнопланово, незаангажованими кліше:

„Не виходьте з однієї точки зору, це – небезпечно, виходьте – з багатьох мотивацій” (виділено авторкою. – І. Б.) [6, с. 198]. Цією інтенцією вона нагадує багатьох письменників, причому не тільки ХХ ст., але на тематично-композиційному рівні найбільше наближається до прагнень Г. Айха (згадаємо 5 снів-жахів у його знаковій прем’єрній радіоп’єсі „Сни”).

Спочатку оповідач твердо висловлює своє бажання придбати обидва сновидіння, однак, прийшовши до тьми та побачивши маніпуляції продавця з підрахунками, він відмовляється від свого початкового спонтанного рішення. Як бачимо, ним знову керують надмірна обережність та розсудливість – риси характеру, які стали невід’ємними складниками його особистості. З одного боку, вони сприяють у досягненні поставлених цілей, а з іншого – стримують на шляху до мети, оскільки не дають людині можливості проявити й пізнати себе. Проте, якщо розглядати його рішення залишити собі цю ірреальну річ незалежно від її смислового наповнення, абсолютно некорисну в буденному житті, дана дія вже *de facto* свідчить про вихід за межі встановлених умовностей, а отже, – про наближення до справжнього „Я”.

Головний герой обирає сновидіння з Анною, у такий спосіб він демонструє свої істинні прагнення, розкриваючи приховані бажання. Цим вчинком оповідач демонструє поступове звільнення від безглузких обмежень зовнішнього світу, прагнучи володіти не сном-спогляданням, а сном-дією, в якому йому випадає нагода подолати власний страх. Але наступною перепорою для нього виявляється вартість товару. І. Бахман встановлює ціну не у грошовому вираженні, а в часовому еквіваленті: „Вам необхідно оплатити часом. *Сни коштують часом*, деякі – дуже багато часу” (курсив наш. – Ю. І.) [5, с. 45]. Авторка умисно визначає такий спосіб оплати, оскільки час завжди вважався в одному із найдорожчих дарів, яким люди немовби володіють і прагнуть підпорядкувати собі. До того ж це підтверджує загальновідому фразу, що час дорого коштує, тому хронологічні виміри авторка ототожнює з грошовими і міняє їх місцями. Якщо стверджувати, що в суспільстві споживачів усе піддається купівлі-продажу, тоді й сні, як надто особисті речі, отримують свою відповідну ціну, тільки виражену в більш значущих показниках.

Для оповідача сон вартує один місяць – ціна, яка виявляється для нього вкрай дорогою. Приголомшений такою вартістю наратор чемно відмовляється від придбання сновидіння, виправдовується, насамперед, перед своїм сумлінням. Він зізнається, що віддав би всі свої збереження, навіть пожертвував би зимовим кількадечним відпочинком, але цього не вистачить, позаяк його робота випереджає час. Залишаючи крамницю, головний герой бажає ще раз повернутися сюди, можливо, назавжди, просить продавця відкласти для нього пакунок зі згаданим сном. Можна стверджувати, що принаймні деякі зміни в душі оповідача відбулися. Побачивши власну мрію-сон так близько, він внутрішньо прагне оволодіти нею, але надмірне почуття обов’язку, відповідальності,

продиктовані раціоналістичним началом людини, втримують чоловіка від безглузлого, в його розумінні, вчинку.

Наступного дня оповідач не в змозі позбутися часу, якого ще напередодні в нього було катма. Невпевненість у собі, побоювання помилитися в усьому, за що б він не брався, нестерпно мучить його. Увечері головний герой збентежено шукає свій диво-магазин, здригаючись кожного разу від можливості знайти та водночас пройти повз нього. Надокучлива ідея не дає спокою чоловікові впродовж наступних днів, й, нарешті, він наважується розпочати пошуки вдруге, щоб назавжди покласти цьому край. Однак при цьому, слід зауважити, наратор планує переконати продавця зменшити ціну товару, що вказує на неостаточну готовність даної особи дослухатися до своїх бажань.

Новела має символічний фінал. Головний герой запізно знаходить приміщення, де колись була дивовижна крамниця, оскільки там розпочався ремонт, а робітники висловлюють припущення, що чоловік помилився номером будинку. Проте після цієї звістки внутрішнє занепокоєння наратора змінюється на цілковитий спокій, вночі він поринає у глибокий сон, який триває до наступного вечора. Кілька тижнів він не підводиться з ліжка, прикутий „благотворним, майже безболісним нездужанням”, маючи „багато часу, позбавленого болю та сну” [5, с. 47]. Тільки після офіційного звільнення головний герой починає усвідомлювати власне становище, він має чимало нікому непотрібного, знехтуваного ним самим, часу.

Що стосується вищезгаданої конверсійної радіоп’еси І. Бахман, то ми частково зупинимось, передусім, на рисах, відмінних на композиційно-тематичному рівні. Змінюється час дії, який переноситься з літа на осінь, на чому наголошує секретарка Анна під час розмови з генеральним директором фірми, в якій працює головний герой Лауренц. Отож письменниця розширює персоносферу радіовистави, вводить ще кілька центральних фігур: життєрадісну секретарку Анну, головного боса-тирана та дещо непоказного безпосереднього начальника Лауренца Мандля. Власне останній персонаж і стане ініціатором дивовижної пригоди головного героя, коли той наважиться з другої спроби зайти до незвичної крамниці.

Чіткіше визначається топос, перед реципієнтами виразно постає образ Відня. „За вмінням відтворити атмосферу Відня ця радіоп’еса – просто геніальна!” – каже професор театрознавства Віденського університету Гільде Гайдер-Преглер [1, с. 161]. Колорит міста доповнюється й кількома додатковими персонажами вуличних торговців та жебрака-катеринщика (останній хрипким голосом співає пісню про взаємозв’язок часу і сну). Взагалі музика відіграє надзвичайно важливу роль, що характерно для жанру радіоп’еси, де вона задає додатковий емоційний тон та налаштовує реципієнтів на відповідне сприйняття тексту.

Щодо снів, то їх у радіоп’есі вже подано 3, вони символізують найбільші потаємні страхи Лауренца (опис деспотичності його шефа), потаємні амбіції у соціальній сфері (зображення головного героя в

образі боса-тирана) та особисті бажання (дівчина-ундина Анна). [9, с. 85–86]. Змінюється і характер фіналу: головний герой, після ночі-марення у крамниці, повертається до свого звичного життя, на нього чекає неприємна розмова з генеральним директором з приводу його запізнення на роботу. І. Бахман дає можливість слухачам / читачам самостійно визначити подальшу долю такого ж рядового службовця, якими у більшості випадків є вони самі.

Наприкінці новели І. Бахман ставить риторичне питання: „Час для чого?” [5, с. 47], вказуючи на абсурдність існування, позбавленого істинного розуміння потреб та прагнень особистості. Людина функціонує у цьому світі як запрограмований робот, задовольняючись ілюзією стабільності, якої вона так прагне після двох світових воєн. Конформізм цілком захоплює її розум, скеровує хід думок у загальноприйнятому руслі, не даючи змоги вільно мислити та діяти. Справа, звичайно, не у фізіологічній проблемі, пов'язаній зі сном, а в тому, що він виступає безпосереднім медіумом-транслятором таємниць душі, в індиферентному ставленні людини до себе, у відчуженні від власного „Я”, коли воно підпорядковується волі більшості.

1. *Бахман І.* Радіоп'єси. Сни на продаж. Цикади. Добрий Бог Мангетенну / Інгеборг Бахман ; пер. з нім. Л. Цибенко. – Львів : ВНТЛ-Класика, 2005. – 195 с.
2. *Тишуніна Н.В.* Методологія інтермедіального аналізу в світлі междисциплінарних досліджень / Н.В. Тишуніна // Методологія гуманітарного знання в перспективі ХХІ століття. К 80-літтю професора Моїсея Самойловича Кагана : матеріали Міжнародн. наук. конф., 18 травня 2001 р. – СПб. : Санкт-Петербург. філософ. о-во, 2001. – Вип. № 12. – С. 149–154. – (Symposium).
3. *Фрейд З.* Тлумачення сновидінь / Зигмунд Фрейд ; пер. з нім. – СПб. : Вид-во „Азбука-класика”, 2009. – 512 с.
4. *Bachmann I.* Werke : in 4 Bde. / Ingeborg Bachmann // [Hrsg. Christine Koschel, Inge von Weidenbaum]. – 4. Aufl. – München ; Zürich : Piper-Verl., 1993. – Bd. 1 : Gedichte. Hörspiele. Libretti. Übersetzungen. – 683 S.
5. *Bachmann I.* Werke : in 4 Bde. / Ingeborg Bachmann // [Hrsg. Christine Koschel, Inge von Weidenbaum]. – 4. Aufl. – München ; Zürich : Piper-Verl., 1993. – Bd. 2 : Erzählungen. – 609 S.
6. *Bachmann I.* Werke : in 4 Bde. / Ingeborg Bachmann // [Hrsg. Christine Koschel, Inge von Weidenbaum]. – 4. Aufl. – München ; Zürich : Piper-Verl., 1993. – Bd. 4 : Essays. Reden. Vermischte Schriften. Anhang. – 609 S.
7. *Fischer E.K.* Das Hörspiel. Form und Funktion / Eugen Kurt Fischer. – Stuttgart : Alfred Kröner Verl., 1964. – S. 1–308.
8. *Löchel R.* Eine Studie zu Träumen. Christine Steinhoff beleuchtet Ingeborg Bachmanns Poetologie des Traums [Internetquelle] / Rolf Löchel // Besprochene Bücher. Literaturhinweise. Literaturwissenschaft. – Nr. 9, September 2008. – im Internet abrufbar unter : http://www.literaturkritik.de/public/rezension.php?rez_id=12231#biblio.

9. Nittel G. „Es ist ein unglaublicher Betrug“. Ingeborg Bachmann's literary critique of the journalistic media: a dissertation submitted in fulfilment of the requirements for admission to the degree of Doctor of Philosophy [Internetquelle] / Gisela Nittel. – Sydney, 2008. – 279 p. – Im Internet abrufbar unter: g-nittel-2008-thesis.pdf.
10. Schwitzke H. Das Hörspiel. Dramaturgie und Geschichte [Internetquelle] / Heinz Schwitzke. – Köln-Berlin, 1963. – S. 17–461. – Im Internet abrufbar unter : http://www.mediaculture-online.de/fileadmin/bibliothek/schwitzke_hoerspiel/schwitzke_hoerspiel.html.
11. Steinhoff Ch. Ingeborg Bachmanns Poetologie des Traumes / Christine Steinhoff // Epistemata Literaturwissenschaft. – Würzburg : Verl. Königshausen & Neumann, 2008. – Bd. 645.– 239 S.
12. Würffel St.B. Das deutsche Hörspiel [Internetquelle] / Stephan Bodo Würffel // Sammlung Metzler. – Stuttgart : J.B. Metzler Verl., 1978. – Bd. 172. – 142 S. – Im Internet abrufbar unter : http://www.mediaculture-online.de/fileadmin/bibliothek/wuerffel_hoerspiel/wuerffel_hoerspiel.html.

Аннотация

Рассматривается новелла австрийской писательницы Ингеборг Бахман „Торговля снами” („Ein Geschäft mit Träumen”, 1952 г.). Исследуется проблема приспособления личности к общепринятым нормам и законам общества. Анализируется категория сна как своеобразный медиум между несознательным и сознательным человека и как выразитель его скрытых желаний. Опосредовано обращается внимание на одноименную радиопьесу (1952 г.), которая возникает на основе конверсии новеллы. Подчеркивается, что данные литературные образцы позиционируются в качестве самостоятельных текстов.

Ключевые слова: *И. Бахман, сон, новелла, радиопьеса, конформизм, конверсия.*

Summary

The article deals with the short story „The dreams' trade” („Ein Geschäft mit Träumen”, 1952) by Austrian writer Ingeborg Bachmann. It is viewed the problem of personality's adoption to the common norms and laws of society. The category of dream is analyzed as a special medium between the human's unconscious and conscious mind and an exponent of his hidden desires. The attention is also indirectly turned to the radio play (1952), which appears basing on a short story' conversion. Besides it is emphasized that these literature patterns are positioned as independent texts.

Key words: I. Bachmann, dream, short-story, radio play, conformism, conversion.

Стаття надійшла до редколегії 30.09.2011 р.